

KRITISCH COMMENTAAR

(Protestanten kijken in katholieke geschiedenisboeken).

Drs. T. M. Gilhuis.

Na twintig jaar

In een tijd waarin rooms-katholieke kerkvorsten en praesides van gereformeerde synodes samen voor de televisie verschijnen om te verklaren waarom hun kerken in bepaald dogmatisch opzicht elkaar dichter zijn genaderd, heeft het zin ook op ander terrein na te gaan hoe de ene kerk de andere in de loop der jaren is gaan zien. Het zou dan wel eens kunnen blijken, dat het voorheen van elkaar geschetste protret ingrijpende correctie zou behoeven.

Een geschikt middel om hierover geïnformeerd te worden, is het slaan van een blik in elkaars geschiedenisboeken.

Nu gebeurt dit niet voor de eerste maal. In 1948 verscheen van de hand van schrijver dezes in opdracht van de Willem de Zwijger Stichting een Rapport over het Vaderlandse Geschiedenis Onderwijs op de rooms-katholieke lagere scholen. Een betoog dat in bepaalde r.k. -kringen toen hevige deining veroorzaakte. Enige jaren later volgde vanuit dezelfde Stichting een Rapport over r.k. geschiedenisboeken voor de middelbare scholen van Dr. D. Langedijk.

Tot op vandaag - althans voorzover mij bekend; ook 'Nijmegen' weet er niet van - is er nog nimmer van r.k. zijde een studie verschenen over de protestantse geschiedenisboeken.

Dat ook deze niet vrij uitgaan, heb ik enige jaren geleden betoogd in een drietal artikelen, toen gepubliceerd in het 'Correspondentieblad De Christelijke Onderwijzer' (9, 16 en 23 maart 1966).

Deze artikelenreeks handelde uitsluitend over geschiedenisboekjes voor het lager onderwijs.

Eindconclusie was toen: sinds 1948 is er in veel r.k. boekjes heel wat ten goede veranderd, al bestaat er ook thans nog een enkele methode die van de Reformatie en Willem van Oranje slechts afschuwelijke caricaturen schildert.

In dit artikel willen we enig kritisch commentaar geven bij recent verschenen rooms-katholieke geschiedenisboeken voor de middelbare school. Naast veel goeds is hier o. i. ook nog het een en ander dat dringend om verbetering roept. Zeker als men de ontmoetingen tussen rooms-katholieken en protestanten ziet in het oecumenisch licht van vandaag. Het stemt al tot voldoening dat meer dan een plaatselijke Oecumenische Raad van Kerken - ik denk aan Amsterdam en Haarlem - ook het corrigeren van elkaars geschiedenisboeken op zijn agenda heeft geplaatst. In het licht van dit wederzijdse streven naar een betere verstandhouding, gelieve men dan ook onderstaand kritisch commentaar te lezen.

Katholiek licht op de Reformatie

De volgende geschiedenisboeken zijn voorwerp van onderzoek geweest:

Dr. P. Fontaine: "Van oermens tot wereldburger" (Malmberg; 1962/1965)

Chr. E. J. Thijssen: "Skelet van het verleden" (Malmberg; 1967).

A. Adang en Dr. F. E. M. Vercauteren: "Mensen en machten" (Meulenhoff; 1964/1967).

Dr. Mr. C. W. van Voorst van Beest: "Overzicht van de geschiedenis voor v.w.o. en h.a.v.o." (Malmberg; 1967).

Speciaal ging - uiteraard - de belangstelling uit naar onderwerpen als de Reformatie (Calvijn'), de Nederlandse Opstand, Willem van Oranje, de Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in de 19e en 20-ste eeuw.

Zie hier wat deze vogelvlucht onder meer te zien gaf.

Over de Reformatie schrijft "Van oermens tot wereldburger": (aanhangers van Luther worden hier 'evangelischen' genoemd, die van Calvijn "hervormden"):

'In Bazel schreef Calvijn ook een boekje dat de grondslagen van zijn leer bevatte: "De onderwijzing in de christelijke leer" (Institutio religionis christianae)'..

De hervormde christen is dan ook meer dan de katholieken en evangelischen doordrongen van de verhevenheid en majesteit van God. Nooit zal hij Gods naam misbruiken. Zijn enige levensdoel is zwiĳgend en zonder vragen Gods wil te doen. De hervormden beschouwen al het aardse als verdorven en meegesleept in de zondeval. Daarom moet de christen er zo weinig mogelijk deel aan hebben'.. 'Onder predestinatie of voorbeschikking verstaan we, dat God voor alle eeuwigheid besloten heeft een klein deel van de gelovigen in de hemel op te nemen en de rest naar de hel te zenden'.

Wel dient hier gewaakt te worden voor een misverstand: 'De uitverkiezing voor de hemel is geen daad van willekeur, maar een daad van barmhartigheid'.

(Fontaine, III 54/56).

'Skelet' (II, pag. 39/40 en 49) schrijft hier: 'God neemt in zijn barmhartigheid en omwille van Christus alleen de mensen in de hemel op, die Hij welgezind is'

Predestinatieleer: 'De leer dat God in zijn barmhartigheid een deel van de zondige mensheid heeft voorbestemd ter zaligheid zonder op 'verdiensten' van de mens te letten, terwijl Hij het grootste deel van de mensheid in zijn rechtvaardigheid heeft voorbestemd tot de hel (prot., vooral Calvijn)'.

'Mensen en machten' (over Calvijn; I, pag. 130): 'Nieuw was verder nog de gedachte, dat men de eeuwige zaligheid kon verwerven door zijn dagtaak goed te vervullen'.

Overzicht van de geschiedenis voor v.w.o. en h.a.v.o. (III, 20/21 61) heeft hier bij Luther: 'Alleen door het geloof; goede werken zijn immers onmogelijk ...

Er zijn maar twee sacramenten: doop en avondmaal. Dat zijn tekenen waardoor de mens beter kan vertrouwen dat hij gepredestineerd (voorbeschikt) is tot zaligheid. Zij werken echter niets uit in de mens'.

Calvijn leerde de predestinatie (voorbeschikking van de mens tot de hemel of de hel) in een strenge vorm: God beschikt naar willekeur over het lot van de mens

De contra-remonstranten namen het streng calvinistische standpunt in: 'God zaligt en veroordeelt naar willekeur, er is geen vrije wil'.

Protestantse visie

Kritisch commentaar over deze eenzijdige en onvoldoende belichting is - meen ik - wel gewenst.

Om te beginnen het 'boekje' dat Calvijn schreef. Zeker - aanvankelijk een betrekkelijk klein geschrift van 520 pagina's van 24 regels, dat men als een soort 'pocketboek' bij zich kon dragen. Maar later uitgegroeid tot een foliant die in de 'Opera omnia' 1086 kolommen beslaat en in de vertaling van Sizoo verscheen in drie delen, totaal meer dan 1800 bladzijden!

Dan - wat de leer der predestinatie betreft: zonder te willen ontkennen, dat bovengenoemde citaten geen enkele grond zouden vinden in Calvijn's leer der verkiezing, moet toch worden opgemerkt, dat hier al te simplificerend wordt gesproken.

Allereerst wordt de indruk gevestigd, dat deze leer van de dubbele predestinatie het middelpunt zou zijn van zijn gehele theologie. Dat is beslist onjuist. Voorts moet worden afgewezen, dat het in de verkiezingsleer van Calvijn en van de gereformeerde theologie zou gaan om een speculatieve verkiezingsleer. Teveel wordt vergeten, dat Calvijn met nadruk betoogde: 'Indien wij in Hem verkoren zijn, zullen wij de zekerheid van onze verkiezing niet in ons zelf vinden en zelfs niet in God de Vader, indien wij ons Hem alleen en zonder de Zoon voorstellen. Christus is dus de spiegel waaruit wij onze verkiezing behoren te aanschouwen en dat ook zonder bedrog mogen doen'. (Institutie, III, 24/5).

Al moet hier aanstonds aan worden toegevoegd, dat de logica Calvijn er toe gedreven heeft de eigenlijke grond der verwerping in Gods eeuwig besluit te zoeken, daar volgens hem verkiezing en verwerping elkaar logisch veronderstellen. Een verkeerd Schriftgebruik heeft Calvijn er toe gebracht God te zien als de auteur der verwerping, terwijl de bijbel duidelijk leert, dat een verworpen diegene is, die het heil ontmoet en zelf dat heil verwerpt.

De Nederlandse Geloofsbelijdenis van Guido de Brès is Calvijn dan ook op deze weg niet gevolgd. Zij weet van geen andere grond der verwerping dan de schuld der mensen, terwijl de verkiezing alleen berust op genade. Anderzijds wordt te zeer vergeten, dat Calvijn hier van een sinistere willekeur niet wilde weten. Calvijn redeneert hier niet van een boven God staande wet, maar wil stamelend wijzen naar die God die aan alle willekeur is ontheven. Enerzijds is het hem er om te doen de willekeur en regelloosheid af te wijzen en anderzijds ontkent hij, dat God schuldig is rekenschap af te leggen. Voor Calvijn - aldus Berkouwer - heeft de vrijheid Gods niets te doen met een willekeurig in alle richtingen kunnen gaan of nu zo en dan weer anders willen, omdat hij weet, dat de goedheid Gods onlosmakelijk met zijn macht verbonden is' (G.C. Berkouwer, 'De verkiezing Gods', pag. 60/62).

Simpel en rechtlijnig spreken is hier daarom gevaarlijk. Hoe heeft Augustinus en hoe hebben na hem ook r.k. theologen tot op de huidige dag geworsteld met de weerbarstige problematiek van de verhouding van Gods prioriteit van zijn genade en de verantwoordelijkheid van de mens!

Voorts - de gedachte, dat Calvijn zou hebben gelanceerd: - het goed vervullen

van de dagtaak is grond der eeuwige zaligheid ('Mensen en machten') - is zonder meer absurd te noemen. Alsof hier bij hem niet alles afhing van Gòds heil dat vast ligt niet in 's mensen werk, maar in Zijn onwankelbare trouw.

En Willem van Oranje?

Jammer, dat in een enkel boek (Skelet) toch nog weer de diskwalificatie van Willem van Oranje voorkomt als zou hij eierzuchtig zijn geweest:

'Het verzet kwam o. a. van de adel geleid door eierzuchtige hoge heren als prins Willem van Oranje' (II, 62).

Indertijd (1933) heeft de r. k. Gorris iets dergelijks beweerd, toen hij betoogde, dat het politieke doel van Willem I van meetaf zou zijn geweest: In geen geval de Spaanse koning beschouwen als soeverein. Kan dit waar gemaakt worden, dan is de hele strijd van Oranje tegen Spanje slechts een schijnvertoning geweest om zijn politieke eierzucht te bemantelen.

Enno van Gelder (Tijdschrift voor Geschiedenis, jaarg. 48, blz. 398) heeft toen deze legende afdoende weerlegd. De Prins kende slechts één doel: de z. g. nationale bevrijding van alle Nederlanders, een doel waarvoor hij alles heeft opgeofferd. Te betreuren valt ook, dat Van Voorst van Beest (III, 50) wel weet van de Gorcumse martelaren en van pastoor Musius, maar niet van Jan de Bakker en Wendelmoet Claes' dochter en vele anderen. In meer dan één protestants geschiedenisboek worden met weerszin tegen Lumey's wreedheid de Gorcumse martelaren vermeld. Mag het omgekeerde nu ook van r. k. historici t. a. v. r. k. vervolgingen worden verwacht?

Hervormden en gereformeerden onder katholieke belichting

Tenslotte nog enkele kritische noten bij sommige uitlatingen over het orthodoxe protestantisme in de 19e eeuw.

Dat het Réveil (Van Voorst van Beest. IV, 65) slechts de godsdienst wilde beleven met het gevoel, is wel een zeer éézijdige en in hoge mate aanvechtbare stelling. Alsof de betekenis van het Réveil niet hierin gezocht zou moeten worden, dat zijn aanhangers het Nederlandse volksleven hebben willen ontrukken aan de verstarring van het humanistisch 'christelijk' rationalisme van de 18e eeuw.

Alsof het Réveil in de grond der zaak niet was dit éne: terugkeer tot God in Christus. Niet wij - de deugdzamen - maar Hij!

Vreemd is ook wat 'Mensen en machten' hier schrijft (II, pag. 160). Na over de sociale activiteiten van het Réveil geschreven te hebben, vervolgt het boek - zonder overgang: "Sommige protestanten wilden echter radikaler hervormingen en zij scheidden zich in 1834 van de Nederlands Hervormde kerk af". Zonder te willen ontkennen, dat de Afgescheidenen een kerkelijke diakonie der barmhartigheid kenden, kan toch onmogelijk worden volgehouden, dat het streven naar sociale hervormingen de oorzaak was van hun breken met de Nederlands Hervormde Kerk. Van Voorst van Beest spreekt hier verder van Cockianen; dit moet zijn Cocksianen. Dat Koning Willem I tegen hen 'onaangename

maatregelen trof (dezelfde schrijver, a. w. IV, pag. 66), is wel zeer eufemistisch uitgedrukt. Dat van Groen van Prinsterer (IV, 103) alleen vermeld kan worden: 'geen dominee', doet wel heel lachwekkend en negatief aan. Verder - de V. U. is niet in 1876 gesticht (Van Voorst van Beest), ook niet in 1879 (Fontaine, IV A) maar in 1880.

Zij die in 1892 met de hereniging tussen Afscheidenen en Dolerenden niet mee gingen, vormden niet de Christelijk Gereformeerde Kerken, maar de Christelijke Gereformeerde Kerken. Overigens is dit natuurlijk maar een kleinigheid. Met de Vrije Universiteit en de Doleantie schijnen meer rooms-katholieke broeders moeite te hebben.

In het in 1964 verschenen deel II van Memoriael (Boonekamp, Kraat en Man- nesse - Uitgeverij Noordhoff) staat op blz. 438:

'Onder zijn (d. i. Kuyper's - T. M. G.) leiding scheidden deze orthodoxen zich in 1884 (' - T. M. G.) af van de Nederlands Hervormde kerk, de Doleantie, die zich verenigde met de in 1834 afgescheidenen tot de Gereformeerde kerken. De scheuring begon met de stichting van de Vrije Universiteit te Amsterdam, om zo een orthodoxe predikantsopleiding te verkrijgen, daar de theologische faculteiten der rijksuniversiteiten sterk modern waren'. Tot zover 'Memoriael'. 'Deze veel gehoorde beschuldiging' - aldus Dr. J. Roelink in het Gedenkboek der V. U. (1955) - 'ook al in 1886 gehoord, dat de Doleantie door de V. U. is uitgelokt om haar theologische kandidaten aan een gemeente te helpen, is onmiddellijk afdoende weerlegd: ware hier van opzet sprake, dan had de Doleantie jaren later moeten komen. In 1886 immers had de V. U. veel te weinig kandidaten klaar om alle dolerende kerken te kunnen helpen. En Kuyper, wie men dit boos opzet graag in de schoenen schuift, was toch een te knap organisator om deze tijdsfactor over het hoofd te zien'. - 1)

Erger is wat Fontaine (IV A, blz. 207) schrijft over de Gereformeerde Kerken. Na verteld te hebben (zijn boek dateert van 1965, derde druk), dat de Hervormde Kerk volkskerk wil zijn, midden in het moderne leven wil staan en daarom druk zending beoefent, zich uitspreekt over grote actuele vraagstukken, enz., komen de Gereformeerde Kerken aan de beurt. Ik citeer letterlijk: 'De Gereformeerde Kerken daarentegen verwerpen de wereld: ze zijn Kerken van 'uitverkorenen' en menen, dat alleen God het werk van de genade bij anderen kan doen'. Punt! Erger en onjuister kan het m. i. niet. Geen woord over de zending en het wereld-

1) Na het afdrukken van dit artikel kreeg ik zo juist de derde druk (z. j.)- verschenen in 1967/1968?- in handen. De betreffende passage, hierboven gewraakt, is daar gecorrigeerd, althans in deze zin, dat het onmiddellijke verband tussen de V. U. en de Doleantie is weggefallen. Toch blijven er in de buurt van dit onderwerp nog enkele correcties nodig.

De schrijvers hebben 't over een boek van Groen van Prinsterer, dat "Anti"-revolutionaire staatkunde" zou heten. Mij niet bekend!

Hier moet staan "Ongeloof en revolutie".

Voorts de Afscheiding vond niet plaats in 1837, maar in 1834.

diakonaat der Gereformeerde Kerken. Toen er in de Nederlands Hervormde Kerk nog niet over gedacht werd als kerk het zendingswerk ter hand te nemen, besloten de Gereformeerde Kerken reeds in 1896 dat deze missionaire taak zonder meer juist van de kerk moest uitgaan. Dat de Gereformeerde Kerken momenteel een kleine honderd zendingsarbeiders op de 'velden die wit zijn om te oogsten' hebben uitgezaaid, dat jaarlijks door deze Kerken ongeveer vijf miljoen voor dit werk op tafel wordt gelegd, is de auteur blijkbaar niet bekend. (Zie 'De Gereformeerde zending in 1966', pag. 207/210). Om dan nog maar te zwijgen van het werelddiakonaat dezer Kerken. Dat niet alleen de Ned. Herv. Kerk onder de Joden wil arbeiden (Fontaine IV, 207), maar dat ook de Gereformeerde Kerken reeds jaren lang dit gesprek met Israël kennen, ontgaat de schrijver eveneens.

Kortom: dit gedeelte is wel zó in strijd met de werkelijkheid en zó onvolledig, dat het in een volgende druk m. i. zonder meer herschreven moet worden. Deze caricatuur mag in onze tijd toch niet meer getekend worden.

Dat de Hervormde Kerk tussen 1816 en 1951 in haar Synode geen geestelijke beslissingen zou hebben genomen (Fontaine IV A, pag. 207), is bepaald ook aan gerechte twijfel onderhevig. De schrijver raadplege slechts de Handelingen. Ik noem één zo'n beslissing (Handelingen Algemene Synode der Nederlandsch Hervormde Kerk, 1871, pag. 6; 273/275; 283/286), die van 2 aug. 1871 waarin de Synode zich in een z. g. Circulaire richt tot de kerkeraden en hun daarbij de sociale kwestie aan het hart legt met o. a. de volgende woorden: 'Gij zult ons niet misverstaan en onze woorden niet opvatten alsof wij den werkmán alleen tijdelijke berusting willen prediken onder zijn drukkend lot. Wij hopen vurig, dat de tegenwoordige zorgen tot een wezenlijke verbetering in den toestand van de arbeidende klasse mogen leiden en juist daarom zouden wij die klasse willen leren begrijpen' (Pag. 285).

Niet apart - maar samen

Tot zover dit kritisch commentaar.

Van harte hoop ik, dat uit het rooms-katholieke kamp nu ook eens iemand onze geschiedenisboeken onder de loupe zal nemen. Ook in eigen tuin zal wel onkruid staan.

Want alleen wanneer beide partijen mee doen aan het opruimen van misverstanden, aan het wegwerken van caricaturen, komen we dichterbij elkaar. En zou dat niet mogelijk zijn?

Bovenstaand artikel verscheen in het wekelijks Orgaan der Vereniging van Leraars bij het C. G. M. O., 45e jaargang, nr. 1821; 24 februari 1968.